

ILMIY TADQIQOTLARNI PROGNOZLASHTIRISH

Jonibekov Shuhrat Baxtiyorovich

Sirdaryo viloyati Favqulodda vaziyatlar boshqarmasi

Hayot faoliyati xavfsizligi o'quv markazi o'qituvchisi.

shuxratbekjonibekov1987@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8138423>

Anotatsiya: Prognozlash bu kelajakni, harakatdagi hatosini baholash, shuning uchun makroiqtisodiy jarayonlarni, tarmoqlarni o'zaro aloqadagi holatlarini prognozlashda ko'proq dinamik tarmoqlararo balans modellardan foydalanish maqsadiga muvofiq hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Ilmiy texnika ishlanmalar, Gipoteza, Prognoz, atrof muhit, resurslarni prognoz qilish, fundamental tadqiqotlar, prognozlashda ekspert baholash.

Kirish: Ilmiy-texnik taraqqiyotni prognozlash yuqori darajada murakkab bo'lganligi uchun kolloktiv ekspertlar usullaridan ko'proq foydalaniladi. Ilmiy texnika ishlanmalarni prognozashtirishning asosiy vazifasi bu mavjud ishlanmalar o'rtasidagi eng yaxshisini tanlash, uning mehnat samaradorligiga ta'siri, har bir mahsulotga bo'ladigan xarajatlarning kamayishi, ishchi xizmatchilarning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirilishi, tabiiy resurslardan ratsional foydalanish, atrof muhitga ta'siri kabilarni o'z ichiga oladi.

Asosiy qism: Shuni ta'kidlash kerakki, o'zlashtirilgan mahsulotni ishlab chiqarish uchun, ishlab chiqarish jarayoniga ta'sir etuvchi barcha omillar barqaror bo'lishi kerak. Ishlab chiqariladigan yangi mahsulot esa korxonaning barcha ko'rsatkichlarini tubdan o'zgartirish mumkin, ya'ni ajratilgan resurslarni taqsimlanishi, ishlab chiqariladigan mahsulot hajmining o'zgarishi va boshqalar.

Prognozashtirish jarayonida bular asosiy omillar bo'lib hisoblanadi.

Ilmiy texnika taraqqiyotini prognozlashda seriyali ishlab chiqarish quyidai vazifalarni bajaradi: yangi texnika, texnologiya, materiallarni amaliyotga tadbiiq etilishi, iqtisodiyotni barcha sohasida mehnat samaradorligini oshirish, energiyadan, asosiy fondlardan foydalanish samaradorligini oshirish, ishlab chiqariladigan mahsulot sifati yaxshilanishi kabi vazifalarni qamrab oldadi.

Ishlab chiqarish resurslari talabini prognozashtirish.

Tarmoqning uzoq muddatli (perspektiv) talabi, hajmi va ishlab chiqarish strukturasi belgilashda ular uchun kerakli bo'lgan xom ashyo, mehnat va moliyaviy resurslarni prognoz qilish kerak.

Ushbu talab hisobining asosini tarmoq mahsulot biriligi, resurs xajmi, mehnat xajmi va jamgarma xajmi kabi ko'rsatkichlar (koeffitsient) tashkil etadi. Xisobotlar natural xamda qiymat shaklida ko'rsatiladi.

Tarmoqning xom-ashyo resurslariga talabi mahsulot ishlab chiqarilishi uchun kerakli moddiy resurslarning qiymat shaklidagi xarajatlarini o'z ichiga oladi.

Tarmoq haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lish uchun prognozashtiriladigan ob'ektning barcha tashkil etuvchilari faoliyati haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lishi kerak, masalan, ilmiy texnik va konstruktorlik tajribalar holati; ishlab chiqarish texnik bazasining rivojlanishi; ishlab chiqarishning tashkiliy texnik darajasi; mahsulotning iste'mol darajasi

va uning qondirilishi darajasi; tashkilotning xo‘jalik boshqaruvi rivojlanishi va ishlab chiqarishning ijtimoiy sharoiti va boshqalar. Prognozlashtirishning barcha turlari bir-biri bilan bog‘liq bo‘lib, ular tarmoq prognozlashtirish strukturasi shakllantiradi.

Iqtisodiy prognoz ob‘ektlariga qo‘yiladigan talab bu prognoz srukturasi va tashkil etuvchilarini tuzish. Har bir iqtisodiy prognoz o‘zida:

qisqa prognoz yo‘nalishi tahlili; uning zamonaviy holati; kelajakda rivojlanish yo‘nalishi; prognozlash davrida sodir bo‘ladigan muammolar va ularning yechimlari natijalarini amaliyotga tadbiq etish;

olib borilayotgan ilmiy izlanishlar, tajriba izlanishlar va ularni prognozlash davrida va undan tashqarisida kutilayotgan natijalar;

fundamental tadqiqotlarni baholash;

berilgan vaqt oralig‘ida prognoz natijalari, takliflarini ko‘rib chiqish, ushbu natijalarni ijtimoiy va iqtisodiy oqibatlarini baholash.

Prognoz qilingan natijalarni amaliyotga tadbiq etish uchun har bir prognozga quyidagilar zarurdir:

berilgan davr mobaynida sodir bo‘layotgan asosiy voqealarni aniqlab, prognoz natijalariga ta‘sirini aniqlash;

prognoz natijalarini eng yaqin va eng uzoq amalga oshish davrini va ushbu vaqt o‘zgarishiga ta‘sir etuvchi omillarni aniqlash;

prognoz jarayonini ishlatilish sohasini yoki umumiy sohasini prognozlatirilayotgan ob‘ektga boshqa ob‘ektlar tomonidan ichki va tashqi ta‘sirini sifat va miqdor jihatdan aniqlash;

prognoz natijalarini amalga oshirish uchun kerak bo‘ladigan xom-ashyo, energiya, mehnat va moliyaviy resurslar hajmini aniqlash; prognozlash natijalarini texnik iqtisodiy va boshqa ko‘rsatgichlar bo‘yicha baholash.

Innovatsion tadqiqot loyihalari va ularning natijalarini prognozlash.

Ilmiy texnika taraqqiyotining bosqichlarini tahlil qilish, ularni bir biridan farqi va vazifalarini aniqlab beradi.

Ular nafaqat maqsadi balki faoliyati ko‘rsatgichlari mohiyati bilan ham farqlanib turadi.

Ilmiy texnika taraqqiyotini har bir bosqichini prognozlashda quyidagicha ketma-ketlikka amal qilinishi lozim: fundamental va amaliy tadqiqotlarni prognozlashda tizimli tahlil va sintez usulidan, ekspert baholash usulidan, ssenariylardan, “maqsadlar daraxti”ni tuzishdan, morfologik tahlillardan foydalanish kerak.

Bu muammolarni bir tizimga keltirish, qarorlarni maqsadli natijalarini topish, ko‘p sonli baholash variantlarini tuzish, tadqiqotning eng maqbul yo‘nalishini tanlash va boshqa bir qator imkoniyatlar yaratadi.

Bu bosqichda ma‘lumotlarning yetarli bo‘lmaganli sababli statistik usullardan foydalanish qiyinchilik tug‘dirishi mumkin va prognozlashtirilayotgan jarayon qanday xususiyatga ega ekanligini aniqlash qiyin bo‘ladi.

Ushbu holatda bevosita ekspert usullaridan keng foydalanilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Ishlanmalarni prognozlash.

Bu bosqichni prognozlashda, iste‘mol hajmini aniqlash, shu jumladan tarmoqlar aro balans usulidan ham foydalaniladi. Yangi mahsulotning texnik iqtisodiy ko‘rsatgichlarini prognozlashda ektropolyatsiya, petentni hujjatlashtirish va ilmiy texnika axborot tahlili, ekspert baholash usullari kombinatsiyasi usullaridan foydalaniladi. ishlab chiqarish jarayoniga tayyorlov, seriyali ishlab chiqarish va ekpluatatsiya bosqichlarini prognozlashda

ekspert baholash usulidan, ekstropolyatsiya usulidan, omillar tahlilidan, imitatsion usulidan foydalaniladi.

Bu bosqichni prognozlashdi, balanslashtirilgan hisob kitoblar tizimi asosiy o'rinda turadi.

Uning tarkibiy qismi quyidagilar iborat:

iste'mol qilinadigan va jamg'ariladigan mahsulotlarning ishlab chiqarish balansi;
milliy daromadning taqsimlanishi va ishlatilishi bo'yicha ishlab chiqarish balansi;
ishlab chiqarish tarmoqlar aro balansi va mahsulotlarning taqsimlanishi;

mehnat resurslar balansi;

asosiy fonlar balansi;

ishlab chiqarish quvvati balansi;

umumiy moddiy va asosiy turdagi mahsulotlar balansi;

moliviy balanslar;

barcha turdagi resurslar va me'yorlari.

Prognozlash tirishni mukammallashtirishning muhim yo'nalishlari.

Prognozlash bu kelajakni, harakatdagi hatosini baholash, shuning uchun makroiqtisodiy jarayonlarni, tarmoqlarni o'zaro aloqadagi holatlarini prognozlashda ko'proq dinamik tarmoqlararo balans modellardan foydalanish maqsadiga muvofiq hisoblanadi.

Prognoz natijalarning sifatini oshirish uchun prognoz ob'ektning xususiyatlarini chuqur o'rganib, uning har bir elementini vaqt birligida o'zgarishini chuqur o'rganish, tadqiqot qilish zarur.

Iqtisodiyotning makrodarajasi o'ta murakkab tizim hisoblanadi. Chunki barcha tarmoqlar bir biri bilan bevosita ajralmas holda bog'liqdir.

Alohidabir tarmoqning rivojlanishini prognoz qilmoqchi bo'lsak, uning boshqa tarmoqlar bilan bog'liqlik darajasini inobatga olmaslik prognoz natijalarini talablarga o'liq javob bermaydi.

Prognoz asosida makrodarajada shakllantirilgan rejani amalda bajarilishini ta'minlash, tarmoqlar o'rtasida disproporsiya bo'lmasligi, tarmoqlararo materiallar xarajatlari qanday bo'lishi kerakligi, yakuniy, yalpi va materiallar xarajatlari o'rtasidagi miqdoriy bog'liqlikni aniqlash faqat tarmoqlararo balans modellari asosida amalga oshirilishi mumkin.

Prognoz, gipoteza va reja xaqida tushunchalar

Gipoteza- umumiy nazariya dairasidagi ilmiy bashoratni tavsiflaydi.

Bu shuni anglatadiki, gipotezani tuzish dastlabki bazaviy nazariya va u asosida tadqiq etilayotgan ob'ektlarning faoliyat ko'rsatishi va rivojlantirishning ochilgan qonuniyatlari hamda sabab-oqibat aloqalarini tashkil etadi.

Gipoteza darajasida harakatlarning umumiy qonuniyatlarini ifodalovchi ushbu ob'ektlarning sifat jihatidan tafsiloti beriladi.

Prognoz- gipotezadan farqli ularoq yanada yuqori aniqlikka ega, chunki nafaqat sifat o'lchamlariga, balki miqdoriy o'lchamlarga asoslanadi, shu bois ob'ektning kelajakdagi holatini miqdoriy jihatdan ham tavsiflashga imkon beradi.

Prognoz aniq amaliy nazariya darajasida bashoratlarni nazarda tutadi.

Shunday qilib, prognoz gipotezadan noaniqlik darajasi past hamda yuqori darajali haqqoniyligi bilan farq qiladi.

Shu bilan birga prognozning tadqiqot qilinayotgan ob'ekti, hodisa bilan bo'lgan to'g'ridan-to'g'ri aloqasi mavjud emas: prognoz ehtimollik tavsifiga ega.

Reja aniq muayyan maqsadlarni qo'yish va tadqiq etilayotgan ob'ektning aniq hodisalarini bashoratlashni ko'zda tutadi. Unda belgilangan vazifalarga muvofiq tarzda rivojlanishning yo'llari va vositalari qayd etiladi, qabul qilingan boshqaruv qarorlari asoslanadi. Uning eng asosiy farq qiluvchi jihati - topshiriqning aniqligi va ko'rsatmali ekanligidadir. Shunday qilib, rejada bashoratlash yanada aniq holda namoyon bo'ladi. Prognoz kabi reja ham aniq amaliy nazariya natija va yutuqlarga asoslanadi.

Prognozlash shakllari o'z mohiyatiga ko'ra boshqarish va rejalashtirish tizimida bir-biri bilan va tadqiq etilayotgan ob'ekti bilan uzviy bog'liqlikda bo'lib, ob'ektning o'zining aniqliligi bilan istiqboldagi harakatlarini bilish bosqichlarining ketma-ketligini ifodalaydi.

Ushbu jarayonning dastlabki qadami – ob'ektni u uchun yangi belgilangan holatiga o'tkazish rejasini tuzish hisoblanadi. Buning uchun eng muhim vositasi umumilmiy bashoratlash va reja o'rtasida bog'lovchi zanjir sifatida ishtirok etuvchi prognoz xizmat qiladi.

Gipotiza umumiy tavsilotiga ega bo'lsa ham, usiz hech qanday ilmiy boshqarish va rejalashtirishni amalga oshirib bo'lmaydi. Gipoteza ushbu jarayonga ta'sir etib, uni tuzish uchun muhim axborot manbasi hisoblanadi. Ko'p holatlarda gipotiza bevosita rejalarni ishlab chiqishda ham huddi shu vazifani bajaradi.

Rejalashtirish bilan prognozlash bir biri bilan chambarchas bog'liq.

Reja va prognoz o'z mohiyatiga ko'ra rejaning ijtimoiy ishlab chiqarishini boshqarishda yetakchi bug'in sifatida hal qiluvchi rol uynayotgan sharoitda bir-birini o'zaro to'ldiruvchi rejalashtirish bosqichlarini ifodalaydi.

Bunda prognoz mavjud amaliyotning istiqbolda rivojlanish imkoniyatlariga qaratilgan omil sifatida xizmat qiladigan bo'lsa, prognozlash - rejalarni ishlab chiqish dastagi sifatida namoyon bo'ladi.

Prognozlash shakllari o'z mohiyatiga ko'ra boshqarish va rejalashtirish tizimida bir-biri bilan va tadqiq etilayotgan ob'ekti bilan uzviy bog'liqlikda bo'lib, ob'ektning o'zining aniqliligi bilan istiqboldagi harakatlarini bilish bosqichlarining ketma-ketligini ifodalaydi.

Ushbu jarayonning dastlabki qadami – ob'ektni u uchun yangi belgilangan holatiga o'tkazish rejasini tuzish hisoblanadi. Buning uchun eng muhim vositasi umumilmiy bashoratlash va reja o'rtasida bog'lovchi zanjir sifatida ishtirok etuvchi prognoz xizmat qiladi.

Gipotiza umumiy tavsilotiga ega bo'lsa ham, usiz hech qanday ilmiy boshqarish va rejalashtirishni amalga oshirib bo'lmaydi.

Gipoteza ushbu jarayonga ta'sir etib, uni tuzish uchun muhim axborot manbasi hisoblanadi. Ko'p holatlarda gipotiza bevosita rejalarni ishlab chiqishda ham huddi shu vazifani bajaradi.

Rejalashtirish bilan prognozlash bir biri bilan chambarchas bog'liq.

Reja va prognoz o'z mohiyatiga ko'ra rejaning ijtimoiy ishlab chiqarishini boshqarishda yetakchi bug'in sifatida hal qiluvchi rol uynayotgan sharoitda bir-birini o'zaro to'ldiruvchi rejalashtirish bosqichlarini ifodalaydi.

Bunda prognoz mavjud amaliyotning istiqbolda rivojlanish imkoniyatlariga qaratilgan omil sifatida xizmat qiladigan bo'lsa, prognozlash - rejalarni ishlab chiqish dastagi sifatida namoyon bo'ladi.

Tizim bir-biriga o'zaro ta'sir etuvchi elementlari, ularning xossalari va aloqalari mavjud bo'lgan butun bir kompleks sifatida qaralishi mumkin.

Umuman olganda tizim – bu moddiy dunyoda elementlari mavjud bo'lgan, butun bir kompleksning ob'ektiv mavjudligiga asoslangan ilmiy abstraksiya.

Tizimning murakkabligiga oid faraz faqatgina uning elemenlariga emas, balki ular o'rtasidagi ko'p tarmoqli hamda ko'p qirrali aloqalarga, tizimning butunligiga doir maxsus xususiyatlarning namoyon bo'lishiga va uning kutilayogan holatiga bog'liq.

Bu orqali murakkab tizimni ham elementlarning katta miqdori, ham ularning xilma-xil aloqalari aniqlaydi.

Murakkab tizimning xususiyatlarini ta'riflashda, avvalo, uning yaxlitlik xususiyatidan boshlaymiz.

Murakkab tizim tarkibidagi biror bir element (qism)larda mavjud bo'lmagan xususiyatlarni namoyon qiladi.

Demak, murakkab tizim uning tarkibini tashkil etuvchi qismlar va ularning xususiyatlari miqdoriga qaraganda ko'proq jihatlarni namoyon etadi.

Murakkablik va yaxlitlikning o'zi tizimning yangicha xususiyatlarini vujudga keltiradi.

Xulosa: Bunda prognoz mavjud amaliyotning istiqbolda rivojlanish imkoniyatlariga qaratilgan omil sifatida xizmat qiladigan bo'lsa, prognozlash - rejalarni ishlab chiqish dastagi sifatida namoyon bo'ladi. Tizim bir-biriga o'zaro ta'sir etuvchi elementlari, ularning xossalari va aloqalari mavjud bo'lgan butun bir kompleks sifatida qaralishi mumkin.

Umuman olganda tizim – bu moddiy dunyoda elementlari mavjud bo'lgan, butun bir kompleksning ob'ektiv mavjudligiga asoslangan ilmiy abstraksiya.

Tizimning murakkabligiga oid faraz faqatgina uning elemenlariga emas, balki ular o'rtasidagi ko'p tarmoqli hamda ko'p qirrali aloqalarga, tizimning butunligiga doir maxsus xususiyatlarning namoyon bo'lishiga va uning kutilayogan holatiga bog'liq. Bu orqali murakkab tizimni ham elementlarning katta miqdori, ham ularning xilma-xil aloqalari aniqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentabrdagi PF-5544-son [Farmoni](#)
5. <https://lex.uz/>
6. <http://library.ziyonet.uz/>